

Dr hab. Stanisława Tucholska, prof. nadzw.

Instytut Psychologii

Akademia Ignatianum w Krakowie

Recenzja rozprawy doktorskiej Ks. mgr Adama Pawła Falewicza pt. *Podmiotowe i kontekstualne uwarunkowania satysfakcji z życia księży rzymskokatolickich na emeryturze*

**Praca została napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Stanisławy Steuden
na Wydziale Nauk Społecznych
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II**

Uzasadnienie ważności podjętego problemu

Problematyka jakości życia, w tym szczególnie doświadczanie życiowej satysfakcji, zajmuje wiele miejsca w rozważaniach teoretycznych i badaniach empirycznych współczesnej psychologii. Zajmuje ona centralne miejsce w dynamicznie rozwijającej się psychologii pozytywnej. Satysfakcja z życia jest kategorią subiektywną a zarazem egzystencjalnie bardzo ważną, gdyż scala doświadczenia i sądy dotyczące różnych obszarów życia i umożliwia całościowe spojrzenia na siebie, swoje dokonania i przebytą drogę i ich bardziej ogólnego wartościowania.

Przedłożona do recenzji rozprawa jest studium teoretyczno - badawczym, poświęconym problematyce satysfakcji z życia osób emerytowanych mających bogate doświadczenia z racji wielu przeżytych lat. Badanymi są osoby w wieku senioralnym, których satysfakcja z życia ma charakter wielowymiarowy i cechuje ją zarówno rozległość jak i głębia. Ponadto respondentami są emerytowani księża kościoła rzymsko-katolickiego, stanowiący grupę homogeniczną dobrze wyodrębnioną społecznie, choć jeszcze stosunkowo mało rozpoznaną przez współczesną psychologię. Skoncentrowanie w realizowanym projekcie badawczym uwagi na satysfakcji z życia księży emerytów w aspekcie podmiotowych i kontekstualnych uwarunkowań w znacznym stopniu przesądza o jego oryginalności i nowatorskim charakterze. Autor rozprawy podejmuje zagadnienie, które jak dotąd eksplorowane było głównie przez psychologów w Stanach Zjednoczonych. Analizuje je w kontekście polskich warunków społecznych i kulturowych, które zmieniając się bardzo dynamicznie sprawiają, że stan

spoczynku emerytalnego przychodzi badanym przeżywać w rzeczywistości różnej od tej, w której byli wychowanie i pełnili posługę kapłańską. Jak już wskazałam wcześniej niezbyt liczne badania dotyczące psychospołecznej kondycji seniorów, uwzględniającej doświadczanie przez nich satysfakcji, oraz niedobór badań psychologicznych prowadzonych wśród osób duchownych sprawiają, że praca jest ważna i potrzebna zarówno w płaszczyźnie teoretycznej jak i aplikacyjnej. Za jej celowością przemawiają również dane statystyczne wskazujące, że Polska ma największy odsetek księży wyświęconych na świecie (Zawadzki, 2010). Już na wstępie pragnę podkreślić, że przedłożoną do recenzji rozprawę doktorską oceniam bardzo pozytywnie, również z uwagi na rzetelnie zrealizowany projekt badawczy.

Struktura pracy

Rozprawa doktorska autorstwa ks. mgr Adama Pawła Falewicza jest w miarę obszernym i starannie opracowanym studium, liczącym łącznie 286 stron maszynopisu. Na całość składają się: streszczenie, w języku polskim i angielskim, wstęp, cztery rozdziały, zakończenie, bibliografia, zakończenie, spis tabel i spis rysunków oraz aneksy. Referowane w kolejnych rozdziałach pracy kwestie dotyczące zarówno teoretycznych podstaw realizowanego projektu jak i rezultatów badań własnych tworzą spójną całość. Odnosząc się do podziału treści pragnę wskazać na jej mankament związany z niedostateczną symetrycznością rozdziałów w zakresie ich objętości. Dotyczy to rozdziałów: pierwszego i trzeciego, które są obszerne a przez to ich zawartość treściowa jest bardzo zróżnicowana.

Rozdział pierwszy dotyczy teoretycznych podstaw realizowanego projektu i Doktorant omawia w nim dwie główne kwestie. Jedną z nich to teoria gerotranscendencji (paragraf 1.1.) i problematyka uwarunkowań satysfakcji z życia w starości, odniesione do obszarów wydzielonych w jej ramach: egzystencjalno-duchowego, osobowego i relacji społecznych (paragraf 1.3.). Drugą zaś to kwestia przechodzenia na emeryturę, w tym przechodzenia w stan spoczynku księży (paragraf 1.2.) i znaczenie kontekstu życiowego dla ich satysfakcji życiowej w okresie senioralnym (paragraf 1.4.). Z konieczności rozdział ten jest najbardziej obszernym fragmentem rozprawy (122 strony), co zakłóca symetryczność w zakresie objętości poszczególnych rozdziałów, a ponadto jest zróżnicowany tematycznie, co może utrudniać recepcję treści. W mojej ocenie zasadne byłoby wydzielenie dwóch rozdziałów bardziej spójnych treściowo, referujących odpowiednio: teorię gerotranscendencji, wskazującą na obszary ważnych dla osób w wieku senioralnym i związane z nimi uwarunkowania satysfakcji życiowej (rozdział 1. obejmowałby paragrafy 1.1. i 1.3) oraz kwestię przechodzenia na

emeryturę, z uwzględnieniem kontekstu życiowego dla satysfakcji z życia księży emerytów (rozdział 2. utworzony byłby z paragrafów 1.2. oraz 1.4).

Dyskusyjną kwestią jest również zawarcie w jednym rozdziale (trzecim) prezentacji danych empirycznych i wszystkich przeprowadzonych analiz. Obejmują one ustalenie statystyk opisowych (paragraf 3.1.), analizy wskaźników liczbowych pod kątem powiązań czynników podmiotowych, kontekstualnych i satysfakcji z życia (paragraf 3.2.), konfirmacji teoretycznego modelu satysfakcji z życia respondentów (paragraf 3.3.) oraz dwóch rodzajów typologii badanych, jednej w oparciu o wskaźniki uzyskane przy pomocy narzędzi psychometrycznych – paragraf 3.4. oraz drugiej uwzględniającej dane jakościowe (paragraf 3.5.). W mojej ocenie przedstawienie i omówienie tych kwestii w jednym rozdziale utrudnia recepcję zamieszczonych w nim bardzo ważnych analiz i ustaleń. Celowe byłoby zatem wydzielenie bardziej zawężonych tematycznie fragmentów tej części rozprawy.

Należy jednak zaznaczyć, że, ujmując całościowo, utrzymana została względnie dobra proporcja tekstu 122/286 stron stanowi część teoretyczną zaś pozostałe empiryczną.

Teoretyczne podstawy badań

Jak już zostało zaznaczone podstawy teoretyczne realizowanego projektu badawczego zostały omówione w pierwszym rozdziale pracy. Doktorant wprowadza czytelnika w problematykę starości odwołując się głównie do teorii opracowanej przez Larsa Tornstama, który, pomimo iż był socjologiem, opracował oryginalną koncepcję indywidualnego procesu starzenia się, do której coraz częściej odwołują się przedstawiciele innych profesji, m.in. psychologii, pedagogiki czy kulturoznawstwa. Zaproponowana przez Tornstama koncepcja, obok zainteresowania, wzbudziła również wśród profesjonalistów ożywioną dyskusję odnośnie tego, na ile stanowi ona nową propozycję pozytywnego starzenia się a na ile traktuje okres senioralny jako czas strat, który jest zdominowany procesem sukcesywnego wycofywania się z wielu obszarów aktywności (Thorsen, 1998). Autor teorii nie neguje obecności zjawisk łączących się z ograniczaniem własnej aktywności przez seniorów w wielu obszarach, dostrzega jednak i akcentuje istotne zmiany dotyczące sposobu patrzenia na świat. Mówiąc krótko osoba w wieku senioralnym przechodzi z materialistycznego i pragmatycznego oglądu świata na bardziej kosmiczny i transcendentny. Osiągnięcie tej nowej meta-perspektywy łączy się z korzystnymi rozwojowo zmianami na trzech poziomach: egzystencjalno- duchowym, osobowym i relacji z innymi. Ich obecność sprzyja osiągnięciu przez osoby w starszym wieku

większej dojrzałości i mądrości.

W mojej ocenie oparcie przez Doktoranta własnego programu badawczego na Tornstama teorii gerotranscendencji za słuszne a sposób jej prezentacji oceniam wysoko. Ks. mgr. Adam Paweł Falewicz z dużym znanstwem omawia poszczególne zagadnienia dotyczące głównych obszarów badań w ramach gerotranscendencji. Redagując tę część pracy Autor odwołał się do bardzo wielu nowych i dobrze dobranych opracowań opublikowanych głównie w języku angielskim. Co ważne, sięga również po polskie opracowania dotyczące tej tematyki.

W rozdziale pierwszym omówione zostały również kwestie dotyczące psychologicznych aspektów przechodzenia na emeryturę, ze szczególnym uwzględnieniem przechodzenia księży w stan spoczynku. Lektura tej części rozdziału wskazuje na bardzo dobrą znajomość współczesnej literatury przedmiotu (polskiej i anglojęzycznej), jej trafny dobór oraz umiejętność syntetycznego a zarazem komunikatywnego zreferowania zagadnień kluczowych dla podjętej w pracy tematyki. Widoczna jest również duża wnikliwość psychologiczna przy omawianiu podjętych zagadnień. W mojej ocenie bardzo ważnym jest również to, że prezentacja poszczególnych kwestii uzupełniona jest polemicznym lub krytycznym ustosunkowaniem się Autora, który zasadnie wykazuje ograniczenia dotychczas prowadzonych badań, mieszczących się w obszarze jego zainteresowań. Język przekazu jest komunikatywny a wywód logiczny. Dokumentacja bibliograficzna sporządzona jest poprawnie i starannie, zgodnie z zasadami przyjętymi przez APA dla prac z zakresu psychologii.

Reasumując, uważam, że część teoretyczna została opracowana starannie i kompetentnie a treści zawarte w rozdziale pierwszym stanowią dobre zaplecze dla realizowanego projektu badawczego a ponadto wskazują na opanowanie przez Doktoranta obszernej wiedzy teoretycznej z zakresu psychologii.

Ocena projektu badań i sposobu jego realizacji

Projekt badań własnych został opisany w rozdziale drugim pt. *Metodologia badań własnych. Problem badawczy został ujęty w formie pytania o to, jakie są podmiotowe i kontekstualne uwarunkowania satysfakcji z życia u księży rzymsko-katolickich na emeryturze?* (s.123).

Odwołując się do głównych tez teorii gerotranscendencji i wyników dotychczasowych badań Doktorant opracował teoretyczny model powiązań między satysfakcją z życia doświadczaną przez emerytowanych księży a podmiotowymi i kontekstualnymi czynnikami

warunkującymi ją. Model jest klarowny i przejrzysty (por. rys.1, s.125). Zostały w nim poprawnie ustrukturyzowane czynniki, zgodnie wydzielonymi przez Tornstama trzema poziomami gerotranscendencji: duchowym, osobowym i relacji społecznych. Doktorant jest świadomy tego, co i dlaczego chce badać. Wskazuje to na jego wysoką kulturę metodologiczną i umiejętność samodzielnego prowadzenia badań naukowych.

Opracowany teoretyczny model oraz dane z literatury przedmiotu stanowiły punkt wyjścia do sformułowania hipotez badawczych – w mojej ocenie trafnych i prawomocnych. Zresztą każda z przyjętych hipotez uzasadniona została stosownymi poglądami teoretycznymi i osadzona w kontekście rezultatów dotychczas przeprowadzonych badań.

Podstawę do weryfikacji przyjętych hipotez były wyniki badań własnych. Do ich przeprowadzenia wykorzystano bardzo bogaty zestaw narzędzi psychologicznych. Metody zostały dobrane adekwatnie do problemu i trafnie ujmowały wszystkie zmienne uwzględnione w przyjętym modelu. O staranności w kompletowaniu narzędzi diagnostycznych i ich przemyślanym doborze, świadczy również to, że sporządzenie ostatecznego ich zestawu zostało poprzedzone badaniami pilotażowymi, mającymi na celu między innymi sprawdzenie recepcji treści metod przez seniorów.

Należy zwrócić uwagę na różnorodność wykorzystanych metod pomiaru, obok narzędzi standaryzowanych Autor posłużył się swobodną techniką diagnostyczną, tj. wywiadem, uzyskując interesujące dane jakościowe. Wskazuje to na duże umiejętności diagnostyczne Autora. Na podkreślenie zasługuje również zwięzły a równocześnie staranny i kompetentny opis wykorzystanych kwestionariuszy z podaniem ich wskaźników rzetelności i trafności, jaki został zamieszczony w paragrafie 2.2.

W realizowanym projekcie objęto badaniami 168 księży emerytów z 18 diecezji. Ich wiek zawierał się w przedziale 56 - 94 lata ($M=78.27$, $SD=6,46$) i był dość zróżnicowany, podobnie jak czas przebywania na emeryturze (od 0,5 do 26 lat).

Z uwagi na zaawansowany wiek większości respondentów badania prowadzone były indywidualnie z dużym nakładem czasu i obejmowały zarówno udzielanie odpowiedzi na pytania szeregu kwestionariuszy, jak i przeprowadzenie wywiadów, co dawało szansę na osobistą narrację, co w płaszczyźnie psychologicznej jest szczególnie cenne. Z jednej strony daje to możliwość ujęcia indywidualnych, zróżnicowanych źródeł satysfakcji życiowej w grupie badanych, z drugiej zaś buduje i wzmacnia u nich poczucie podmiotowego potraktowania ze strony Autora projektu.

Ocena sposobu opracowania rezultatów badań i ich prezentacji

Jak już wcześniej zaznaczono rezultaty przeprowadzonych badań zostały przedstawione w jednym (trzecim) rozdziale pracy. Z konieczności jest on treściowo dość zróżnicowanym fragmentem rozprawy. Doktorant dokonał bardzo starannego opracowania danych empirycznych wykorzystując w tym celu poprawnie wybrane statystyki, zarówno podstawowe jak i zaawansowane. Konfirmacji teoretycznego modelu satysfakcji z życia księży emerytów dokonał Autor w kilku krokach, wykorzystując w pierwszej kolejności analizę regresji hierarchicznej a następnie metodę modelowania strukturalnego, uwzględniając już tylko istotne predykatory ustalone przy pomocy analizy regresji. Ten rodzaj analiz statystycznych został wykonany oddzielnie dla trzech składowych zmiennej wyjaśnianej: satysfakcji osobistej, bilansu życiowego i satysfakcji z kapłaństwa.

Taki sposób opracowania danych empirycznych wskazuje na wnikliwość poznawczą Autora oraz duże kompetencje w zakresie wnioskowania statystycznego i psychologicznego. Uzyskane efekty zostały bardzo starannie zreferowane i dla ułatwienia ich recepcji, sieci powiązań między zmiennymi zostały przedstawione graficznie.

Kolejnym krokiem w analizie danych było dokonanie typologii badanych przy użyciu analizy skupień metodą k-średnich. Przy czym Doktorant dokonał dwóch rodzajów typologii wykorzystując w tym celu: w pierwszym przypadku dane psychometryczne z testów ujmujących poziom zadowolenia z życia badanych (paragraf 3.4.), zaś w drugim dane z wywiadu ujmujące rodzaje doświadczeń (paragraf 3.5.). Analiza treści w tej części rozdziału wskazuje na bardzo duży nakład pracy włożony w opracowanie danych empirycznych, jednak może budzić pytania o ich celowość. Dokonanie dwóch rodzajów typologizacji badanych wprawdzie jest zabiegiem poznawczo ciekawym, ale czy nie jest on ponadwymiarowy? W jakim zakresie można je spostrzegać jako uzupełniające się? Być może większą spójność tej części rozprawy można było uzyskać poprzestając na pierwszym sposobie klasyfikacji respondentów- uzupełniając ich charakterystyki o dane dotyczące ich osobistych doświadczeń, uzyskane przy pomocy wywiadu. Równocześnie pragnę podkreślić, że lektura osobistych wypowiedzi badanych księży wnosi wiele dla zrozumienia ich specyfiki w kontekście satysfakcji z życia i byłoby błędem ich pominięcie w pracy.

Podsumowując pragnę zwrócić uwagę, że Autor poprawnie analizuje uzyskane dane. Wykorzystuje przy tym wielozmiennowe analizy statystyczne, stosując różnorodne podejścia: zarówno takie, które są zorientowane na jednostkę (analiza skupień), jak i te, które są zorientowane na zmienne psychologiczne (analizy korelacyjne i regresji). Sposób prezentacji

danych empirycznych jest czytelny i przejrzysty. Dyskurs naukowy prowadzony jest rzeczowo i klarownie. Rezultaty statystycznych analiz danych empirycznych zostały zinterpretowane poprawnie, a wnioski wyciąga zasadnie i dobrze udokumentowane.

Pracę kończy obszerna i przeprowadzona kompetentnie dyskusja rezultatów badań własnych z danymi literatury. W zakończeniu ma miejsce odniesienie się do hipotez przyjętych w realizowanym projekcie i sformułowanie wniosków końcowych. Te fragmenty rozprawy dodatkowo potwierdzają dużą wiedzę Doktoranta oraz umiejętność krytycznej oceny własnych osiągnięć oraz wskazanie ograniczeń zrealizowanego projektu.

Podsumowanie

Oceniając całą rozprawę należy przyznać, że została przygotowana kompetentnie i bardzo starannie. Autor wykazał się umiejętnością projektowania ciekawego i oryginalnego programu badawczego, który rzetelnie zrealizował. Wskazuje to na bardzo dobry warsztat naukowy Doktoranta –zarówno w płaszczyźnie metodologicznej jak i merytorycznej, pozwalający na samodzielne prowadzenie pracy naukowej. Z uznaniem odnoszę się także do sposobu opracowania uzyskanych danych empirycznych przy użyciu dobrze dobranych statystyk, w tym bardzo zaawansowanych. Na podkreślenie zasługuje także strona edytorska pracy. Jak już wcześniej zaznaczono rozprawa napisana jest językiem jasnym i komunikatywnym, co świadczy o dobrych kwalifikacjach Doktoranta w zakresie formułowania myśli i prowadzenia dyskursu naukowego.

Uzyskane rezultaty są ważne poznawczo i aplikacyjnie. W znacznym stopniu poszerzają dotychczasową wiedzę na temat satysfakcji z życia emerytowanych księży i jej podmiotowych oraz sytuacyjnych uwarunkowań.

W mojej ocenie rozprawa doktorska w zupełności spełnia wymagania stawiane w *Ustawie o Stopniach i Tytułach Naukowych* z dnia 14 marca 2003 roku art.31 i wnoszę do Rady Instytutu Psychologii KUL JP II o dopuszczenie Ks. mgr Adama Pawła Falewicza do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

/Stanisława Tucholska/

Kraków 18.11.2019.

Dr hab. Stanisława Tucholska, prof. nadzw.
Instytut Psychologii
Akademia Ignatianum w Krakowie

Kraków 18.11.2019.

Wniosek o wyróżnienie

**rozprawy doktorskiej Ks. mgr Adama Pawła Falewicza pt. *Podmiotowe i kontekstualne uwarunkowania satysfakcji z życia księży rzymskokatolickich na emeryturze* napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Stanisławy Steuden na Wydziale Nauk Społecznych
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II**

Jak już zaznaczono w recenzji rozprawa doktorska **ks. mgr Adama Pawła Falewicza** stanowi wartościowe opracowanie naukowe.

- Podjęty przez Doktoranta problem jest aktualny ze względów społecznych i ważny zarówno w płaszczyźnie teoretycznej jak i w zakresie działań praktycznych, a ponadto w polskiej literaturze psychologicznej jest słabo rozpoznany i opracowany.
- Problem pracy został osadzony w stosownej teorii a wyniki badań przeprowadzonych przy pomocy trafnie dobranego zestawu metod psychologicznych zostały poddane poprawnej i wnikliwej analizie statystycznej i psychologicznej.
- Dobór badanych choć trudny i wymagający dużego nakładu pracy został rzetelnie przeprowadzony.
- Tok dyskursu naukowego jest rzeczowy i dostosowany do postawionych pytań problemowych. Rozprawę charakteryzuje duża klarowność przekazu zarówno odnośnie danych z literatury jak i omówienia rezultatów własnych badań.
- Zaletą rozprawy jest dojrzałość i wnikliwość prezentacji kluczowych kwestii, którym towarzyszy świadomość ograniczeń podjętych badań

Biorąc pod uwagę wysokie walory pracy **wnoszę o wyróżnienie niniejszej dysertacji.**

